

FÖLD ÉS EMBER

Earth & Peoples

2009

Új folyam I. (XI.)

3-4.

ősz-tél

Szerkesztő:

Keményfi Róbert

Szerkesztőségi titkár:

Kavecsánszki Máté

Tudományos tanácsadó testület:

Bartha Elek, Beluszky Pál, Borsos Balázs, Csíki Tamás,
Hajdú Zoltán, Paládi-Kovács Attila, Regéczi Ildikó, Rózsa Péter,
Teperics Károly, Viga Gyula

A Néprajzi Társaság egykori Emberföldrajzi Szakosztályának folyóirata
(1921–1930)

DIDAKT

Kiadja:

Didakt Kiadó

Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

ISSN 1585-5465

Nyomdai előkészítés: Didakt Kiadó

Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft. Debrecen

Felelős Kiadó: A Didakt Kiadó igazgatója

Tartalom

FÖLD ÉS EMBER ÚJ FOLYAM I. (XI.)
2009. 3-4. SZÁM

TÁJÖKOLÓGIA

- Csíki Tamás: *A parasztság természetszemléletének néhány sajátossága a két világháború között* 2
- Viga Gyula: *Alakuló táj, változó társadalom és kultúra (A Bodroghköz 19–20. századi néprajzához)*..... 28

ASSZÓ (RIPOSZT)

- Kocsis Károly: *Gondolatok a magyar etnikai térképészet és a politika kapcsolatáról. Vélemény Wolfgang Aschauer „Etnokartográfia és etnopolitika – Magyarország és a magyarok példája” című tanulmányjáról*..... 39

TÉRTÖRTÉNET

- Rózsa Péter: *Egy XVIII. század végi angol utazó egri tapasztalatai* 51

- VIGA GY. 1999: A tradíció és a változás néhány jellemzője a Bodroglók népi műveltségében (Karcsa és Pácin példája). – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXVIII. Miskolc. pp. 1127–1155.
- VIGA GY. 2001: Megjegyzések a paraszti kultúra változásának kérdéséhez. Bodroglói példák. – In. BALI J. – JÁVOR K. (szerk.): Merítés. Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére. MTA Néprajzi Kutató Intézet – ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék. Budapest. pp. 75–87.
- VIGA GY. 2002: A tájformáló kultúra korszakai és a kultúrtáj változásai a Bodroglókban. – In. KEMÉNYFI R. (szerk.): A kultúra táji, térbeli változásai. Tanulmányok a 60 éves Kósa László tiszteletére. Néprajzi Látóhatár XI. pp. 281–289.
- VIGA GY. 2005: A táj átalakítása és a hagyományos népi kultúra korszakai (Néhány megjegyzés a Bodroglók kutatása kapcsán). – In. KESZEG V – TÖTSZEGI T. (szerk.). Tanulmányok Gazda Klára 60. születésnapjára. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. Kolozsvár. pp. 61–72.
- VIGA GY. – VISZÓCZKY I. 2000: A paraszti gazdálkodás változásai. – In. VIGA GYULA (szerk.): Kisgéres. Lilium Aurum, Dunaszerdahely – Komárom. pp. 167–208.

Gondolatok a magyar etnikai térképészet és a politika kapcsolatáról

Vélemény Wolfgang Aschauer „Etnikai térképezés és etnopolitika – Magyarország és a magyarok példája” című tanulmányáról

KOCSIS KÁROLY

A Kárpát-medence területén is szaktekintélynek számító, neves német geográfus szerző számos térképpel illusztrált írásában a magyar etnikai térképezés és nemzet(iségi) politika szoros kapcsolatát, sőt egymástól való kölcsönös függését kívánja bizonyítani. Az etnicitás, annak térbelisége térképi ábrázolása és az egyes államok, etnikumok (nemzet-, nemzetiségi) politikája a vegyes nemzetiségű történelmi Magyarország (mai elnevezéssel: „Kárpát-medence”) területén az elmúlt másfél évszázad bizonyos évtizedeiben valóban szoros kapcsolatban állt egymással.¹ A vizsgált területre vonatkozólag az etnopolitika és etnikai térképezés – szerző által folytonosnak vélt – mélységes összefonódása az 1918 előtti évtizedekben a román, cseh, szerb, orosz, 1918–1938 között a magyar, 1938–1944 között a román, szlovák irredentizmus, nyílt területi követelések esetében volt különösen látványos és kétségtelenül bizonyítható (KOCSIS 1996, 2007).

¹ Prof. Dr. Kocsis Károly, az MTA Doktora, igazgatóhelyettes (MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest), intézetigazgató egyetemi tanár (Miskolci Egyetem, Miskolc) Wolfgang Aschauer tanulmányát l. Föld és Ember Új Folyam I. (XI.) 2009. 1–2. pp. 37–60.

A szerző a fenti témakörben írásának első felét elméleti kérdések tisztázására, második részét a magyar etnikai kartográfia és etnopolitika szoros kapcsolatának – korszakokra bontott, néhány térképpel illusztrált – bizonyítására szánta. Problémafelvetése céltáblájának egy olyan térképet szemelt ki, melyre a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma honlapján közzétett „Törvény a szomszédos államokban élő magyarokról” című dokumentumban le lehet fel. A térkép eredetijének szerzője nagy valószínűséggel Sebők László, aki az eredeti színes változatot egy 2000-ben megjelent kiadványban publikálta (BIHARINÉ 2000). Lényeges elvi különbség a két térkép között a címben mutatkozik. Míg Sebők L. eredeti térképének címe „Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében”, addig a minisztériumi illetékesek által szerencsétlenül (bármiféle politikai tudatosság nélkül, pusztán felületesen) kitalált cím „Magyarok Közép- és Kelet-Európában” kétszeresen is hibás: egyrészt a cím alapján hiába keresünk magyarokat Magyarországon, másrészt a térkép kivágata nem Közép- és Kelet-Európa egészét ábrázolja, hanem Földünk magyar népességének őshonos településterületét, a Kárpát-medencét és közvetlen szomszédságát. Ezzel lehetőséget adtak arra, hogy egyesek az illusztráció kapcsán „szigettérkép” – „tengertérkép” polemizálást folytassanak.

A térkép elméleti tartalma egyébként nem újszerű hiszen ilyen térképet elsőként, 1988-ban – magától értetődően bármiféle politikai célzat nélkül, a közoktatás szolgálatában – e sorok írója publikált az 1980 körüli népszámlálási eredmények alapján, „A kárpát-medencei magyarság Magyarország határain túl” címmel (KOC SIS K. 1988). Sőt annak változatai a Cartographia Kft. folyamatosan újra kiadott „Középiszkolai történelmi atlaszának” köszönhetően (94.p.) a közoktatásban is széles körben elterjedt. Az ilyen (normális esetben helyes, szakszerű címmel ellátott) térkép tartalmát a szerző élénk fantáziájára támaszkodva a burkolt, állami szintű magyar területi revizionizmus, az „antall gondolat”² megnyilvánulásának véli és 2.ábráján a magyar településterületet piros-fehér-zöld színre mázolja „diabolizálja”, a szomszéd államok területi integritását veszélyeztető tényezőként ábrázolja. Az a tény, hogy Magyarország jelenlegi határain túl több millió magyar él és a magyar etnikai tér a Kárpát-medence túlnyomó részére, a mai magyar

államhatáron olykor több száz km-en túlra is kiterjed, illetve ezen tényt térképen is ábrázolják még nem bizonyítja a magyar kormányok, hivatalos intézmények nyílt vagy burkolt területi revíziós céljait. Pusztán a tény, hogy a magyar állami és etnikai tér csupán részben fedi egymást, a gyanú (a revízió lehetőségének) léte nem a magyaroknak, hanem az 1920-as, 1947-es nemzetközi döntéshozóknak, nagyhatalmaknak köszönhető. A kárpát-medencei etnikai térszerkezetet, illetve a határainkon túli magyarok eloszlását bemutató térképek önmagukban, pusztán tematikájuk miatt még nem jelentik azt, hogy megszületésüknél ott bábáskodott az etnopolitika. Ugyanakkor elismerjük azt a tényt, hogy hazánk területén a különböző nemzetek politikai törekvései eltérő intenzitással és egyes történelmi időszakokban valóban nagy hatást gyakoroltak az etnikai kartográfiára, mely mind az adott térképek tartalmában, mind módszertanában látványosan megnyilvánult. Ennek megfelelően az etnicitás, az etnopolitika és az etnikai térképezés esetleges, alkalmi kapcsolatának, kölcsönhatásának – a szerző által kezdeményezett – vizsgálatát indokoltnak és érdekesítőnek tartjuk.

A problémafelvetést követő oldalakon szemléletes áttekintést olvashatunk többek között az etnikai csoportoknak, etnikai kategóriáknak a nacionalizmus sodrában való kialakulásáról, az etnicitás 19–20. századi változásáról. Az élvezetes, nagy ívű áttekintést azonban helyenként zavaros okfejtések tarkítják. Az 1848-as forradalom idejére vonatkozólag állítja a szerző, hogy a perifériákon, ahol a lakosság elsősorban a feudális függőségi viszonyok kiéleződésétől félt, a forradalom iránti nagyobb lelkesedés miatt kapott a bécsi udvar nagyobb támogatást a forradalom leveréséhez (!) Furcsa ez a megállapítás a jobbágyság intézményét is eltörlő 1848 áprilisi törvények fényében. A Habsburg Császárság támogatottsága a magyarok forradalmával szemben az egyes (román, szerb, horvát, szlovák) perifériaterületeken – nem csupán a 19. század végének „magyar nacionalistái” szerint – főként nem társadalom- és gazdaság-, hanem etnopolitikai okok miatt volt számottevő. A magyar forradalom eredményeként az úrbéri földek a volt jobbágyok tulajdonába kerültek ugyan, de a majorsági földek továbbra is a nagybirtokosok tulajdonában maradtak. Ez a tény elsősorban az alföldi, központi fekvésű területeken élő, sokszor a nagybirtok szorításában tengődő magyarságot és nem a perifériák nemzetiségi lakosait sújtotta (ellentétben a szerző állításával).

A tanulmány második felében került sor a magyar etnikai térképezés és etnopolitika szoros összefonódásának térképi „bizonyítására”. Az első világháborút megelőző időszak jellemzését szolgáló három térkép

² A szerző a hajdani magyar miniszterelnök nevezetes kijelentését a gyakran elhangzó csúsztatással közli („Antall József magát tizenöt millió magyar miniszterelnökének tüntette fel”), holott az eredeti szöveg 1990 június 4-én az MDF országos gyűlésén a következőképpen hangzott el: „Lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kívánok lenni.” (<http://antalljosef.hu/varolista.hu/emlek>)

közül valójában csupán egy (!) készült a nevezett periódusban. Az első térkép a magyar nemzetpolitikának még csak csíráival sem jellemezhető Kádár-korszak elején készült és jelent meg 1964-ben (MOLNÁR et al. 1964). A térkép szerkesztője a kis méret és az 1900-as népszámlálási eredmények béklyójában a lehetőségekhez képest az Osztrák-Magyar Monarchia egyik (ábrázolás-technikát is tekintve) legkorrektebb anyanyelvi térképét szerkesztette meg. A magyarok számára a jelentéktelen, halvány rózsaszín választása és az első világháború utáni határok (1900-ban értelemszerű) mellőzése tükrében az olvasó döbbenet olvassa a szerző szárnyaló, politika-központú gondolatait, mely még ezen Kádár-korabeli térkép esetében is sanda magyar etnopolitikai szándékokat vél felfedezni.

A második, egyébként rendkívüli pontossággal megszerkesztett, az 1890-es években megjelent térkép („Magyarország ethnographiai térképe”) esetében már valóban tetten érhető a politikai mögöttes tartalom. A magyarok esetében használt erőteljes piros szín valóban az adott etnikai csoport vizuális hangsúlyozását szolgálja, de ez több szempontból is magyarázható volt: 1. a magyar volt Magyarország államalkotó nemzete és az ország lakosságának relatív többsége³ (és nem „relatív kisebbsége” mint azt a szerző állította!), 2. a nacionalizmus megszületése óta piros-vörös színnel (vagy árnyalataival) ábrázolta, ábrázolja (kevés kivételtől eltekintve) minden ország az általa kiadott térképeken a saját államalkotó etnikumát, 3. a magyarság történelmi államterületén sok helyen (főleg a déli és keleti részeken) nagy népsűrűségű, de kicsiny területi kiterjedésű nyelvszigeteken él(t), melyek vizuális kihangsúlyozása a reális etnikai viszonyok tükrözése miatt több mint kívánatos. A jelentős részben nyelvszigeteken, szórványokban élő (bármiféle) kisebbségek kartográfia-módszertani szempontból történő támogatása egyébként is nem megvetendő, pozitív diszkriminációs eljárás. A színválasztásnál is komolyabban érvelhetett volna a szerző a térkép etnopolitikai célzatossága mellett, ha a címben szereplő Magyarország elnevezést kifogásolta volna. Ugyanis a térkép államjogilag (az 1868-as horvát-magyar kiegyezés alapján) a Horvát-Szlavónországot is magában foglaló Magyar Birodalmat (vagy más néven a magyar Szent Korona országait) ábrázolja az Adriai-tengertől a Keleti-Kárpátokig, melynek „lemagyarosozása” a korabeli horvát-szlavón

fél számára sértő lehetett és a középkori közigazgatási állapot alapján is csak a Mala Kapela hegység vonulatáig lett volna elfogadható.

A harmadik, Kogutowicz Károly által szerkesztett, 1919-ben megjelentetett térkép (az elsőhöz hasonlóan) szintén nem az 1914 előtti időszakból származik (KOGUTOWICZ 1919). A térkép címe és a vizsgált terület (Magyarország) itt már megfelel egymásnak és nem tartalmazza Horvát-Szlavónországot, de igenis magában foglalja – a szerző „meghökkenése” ellenére – a napjainkban Szlovákiaként és Erdélyként értelmezett területeket, annál is inkább, hiszen a mű 1920, Trianon előtt készült és Kogutowicz nem lehetett jövőbelátó az új államhatárok pontos futását illetően. A színválasztás itt is az előző esethez hasonló, (magyaroknak kedvező) részben politikai megfontolások alapján történt, de intenzitását tekintve már négyféle népsűrűségi kategória szerint. Ezt azt jelenti, hogy pl. Erdélyben egyes nagy népsűrűségű, folyóvölgyi magyar nyelvszigetek a gyér lakosságú, szomszédos román hegyvidéki területek halvány lila foltjával szemben valóban nagyon feltűnőek, de ennek az ellenkezője is gyakran megfigyelhető volt: pl. Dél-Erdélyben a nagy népsűrűségű, sötétlila román etnikai területek és kisebb, gyéresebb lakosságú, halvány pirossal, vagy fehér alapon piros pöttyözéssel jelölt magyar területek találkozása. Az új ábrázolási módszert (a kisebbségek abszolút számának és arányának, valamint a népsűrűségbeli nagy különbségek komplex ábrázolását) Kogutowicz Károly a kartográfiai módszertan továbbfejlesztése mellett Magyarország etnikai viszonyainak hiteles bemutatása, a nemzetközi közvélemény korrekt tájékoztatása érdekében fejlesztette ki és alkalmazta. A magyar etnikai kartográfia aktivitásának, szakmai színvonalának növelését a pontatlan, szinte kivétel nélkül egyszerű felületi ábrázolási módszert alkalmazó, manipulatív, Magyarország szuverenitásának megsértésére, területi integritásának megbontására törekvő román, cseh, szerb, orosz, francia „néprajzi” térképek 19. és 20. század fordulóján történő, gomba módra való elszaporodása váltotta ki (lásd. KOC SIS 1996).

Az 1914 előtti időszakban Magyarországon megjelent etnikai térképeknek csupán egy részénél mutatható ki a „magyar érdekeket” szolgáló etnopolitika hatása. Sok magyar térkép esetében viszont épp a magyar településterület bagatellizálása (fehér, vagy halvány rózsaszínnel történő ábrázolása) és a nemzeti kisebbségek harsány színekkel történő túlhangsúlyozása volt megfigyelhető (pl. CSAPLOVICS 1829, RÉTHEY 1885).

Az 1918 és 1945 közötti időszakra vonatkozólag, mikor a magyar etnikai térképezés és állami szintű nemzetpolitika összefonódása rend-

³ A magyar anyanyelvűek aránya 1890-ben Magyarországon 48,5%, a Magyar Birodalomban 42,8%. 1900-ban ezek az arányok a következők voltak: 51,4% és 45,4%.

kívül feltűnő volt, a szerző csupán a témakörhöz nem tartozó, két hangulateltető, irredenta illusztrációt (nem etnikai térképet) és egy, a hazai németiség 1920. évi térbeli eloszlását bemutató térképet mutat be. A hallatlanul gazdag, szakmailag világszínvonalú magyar kartográfiai kínálatból egyetlen egyet sem ismertet, csak azt kifogásolja, hogy a németeken kívül egyetlen nemzetiségről sem készült külön etnikai térkép. A magyarországi német kisebbség etnikai térképezésben is megnyilvánuló, politikai aktivitásának két világháború közötti növekedéséről szóló bekezdések ugyanakkor elismerésre méltóak.

A címben vállalt feladattól eltérően a szerző időnként nagy kitérőket tesz az etnicitás elmélete és az etnikai statisztika területére is, mely egy bizonyos mértékig segíti az elvileg kartográfiai téma megértését, de később már aránytévésztést eredményez. Ez történt az 1945 utáni évek jellemzése esetén is, ahol a népességmozgások vázlata sikerült különösen gyengére, pontatlanra és német-központúra. A szocialista időszakban az etnikai kérdések földrajzi kutatása és térképezése valóban tabu témává és a települési szintű etnikai adatok titkossága miatt szinte lehetetlenné vált. Ugyanakkor a szerző kijelentését, hogy „ebben a korban Magyarországon nem létezik az etnikai térképezés” erős túlzásnak, vitatható állításnak tekintjük. Ez időszakban Magyarország Nemzeti Atlasza 1967-ben és 1989-ben is megjelent. Az előző az 1920-as és 1960-as népszámlálási adatok alapján közöl települési pontosságú anyanyelvi térképeket, míg az utóbbiban e sorok írója szerkesztette az ország 1980-as nemzetiségi és anyanyelvi térképeit és hazánk első, települési információkat hordozó (1984–87-es) térképét a cigány lakosságról (ANYANYELV 1967, KOC SIS 1989a, b, c). Az 1980-as évek második felében láttak napvilágot e sorok írójának azon etnikai térképei is, melyek a népesebb hazai nemzetiségek térbeli eloszlását mutatták be (pl. ARDAY, HLAVIK 1988).

További vitatható állításnak számít, hogy az 1980-as évekig „a népszámlálások során ismét csak az anyanyelvre kérdeztek rá.” A Központi Statisztikai Hivatal 1945 után 1949-ben, 1960-ban, 1980-ban is rákérdezett a lakosság nemzetiségére és az adatokat közzé is tette. A nemzeti kisebbségek felgyorsult asszimilációja miatt az államigazgatás felkérte a KSH-t, hogy az 1980-as népszámlálást követően 506 nemzetiségileg vegyes községben Hoóz István minősítési módszere alapján, a helyi közösséget alaposan ismerő, elfogulatlan személyek véleménye alapján mérje fel az egyes háztartások etnikai hovatartozását, hivatalos elnevezéssel a „nemzetiségi kulturális igényű népesség” számát. A szerző állításával szemben a minősítést tehát szorosabb értelemben nem a

helyi közigazgatás végezte el és a minősítés alapja a háztartás és nem az egyén volt. Az egész, azóta is Európa szerte példátlan kezdeményezés alapja nem az eltűnőben lévő, a szocialista kisebbségpolitika „tárgyának” tekintett hazai nemzetiségek statisztikai megmentése volt, hanem a nemzetiségi származású lakosság „reális” lélekszámának megismerése. A kiegészítő felmérés adatai elsősorban a tudományos alap kutatások során és a kisebbségi szervezetek tájékoztatásában hasznosultak.

Az 1989 utáni időszak magyar etnikai térképezésére vonatkozólag a szerző megállapításai egyre közelebbről érintik e sorok íróját, aki ezen tudományos tevékenység 1980 utáni felélesztésében meghatározó szerepet játszott. A hazai etnikai földrajz és kartográfia újjászületésében, az egyes kutatások kezdeményezésében a magyar állam (és annak szinte nem is létező nemzetpolitikája) szó szerint semmiféle szerepet nem játszott. A Kárpát-medence egyes országainak, régióinak etnikai térképezése (Erdély 1997, Szlovákia 2000, Kárpátalja 2001, Pannon Horvátország 2003, Vajdaság 2004, Muravidék, Órvidék 2005, Magyarország 2008) e sorok írójának és az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetnek („vegytisztán politikamentes”) alap kutatási kezdeményezése. A kárpát-medencei térképsorozat annak az egyszerű ténynek köszönhető létét, hogy az 1945 előtt készült részletes, de 1910–30 közötti adatokat tartalmazó etnikai térképek a 20. század végére tartalmukat illetően alapvetően elavultak, 1945 után pedig a régió országaiban (politikai megfontolásból és a települési szintű etnikai adatok titkossága miatt) újak nem készülhettek. Az 1989 után megváltozott helyzetben, a települési adatok egyszerűbb hozzáférhetősége, az adott országokban a tényleges etnikai térszerkezet iránt megnyilvánuló egyre nagyobb információéhség és az intézetünkben rendelkezésre álló feltételek, évtizedes szakmai tapasztalat eredményezte a később nemzetközi hírnévre szert tett projekt elindulását.

A szerző a térképsorozatunk első tagjának (Erdély) példáján kívánja bemutatni, hogy miként játszottuk a magyar etnopolitika fegyverkovácsának szerepét (KOC SIS 1997). Első kifogása az, hogy a térkép címe (Erdély etnikai térképe) ellenére nem a teljes Romániát ábrázoltuk. E ténynek természetesen nem revizionista, hanem nagyon is prózai okai vannak. A sorozat összes térképén települési (és nem kommuna, járás) szintű információt kívántunk osztott kördiagramok segítségével nyújtani, mely a rendelkezésre álló legnagyobb papíron nem lett volna egész Romániára megvalósítható, vizuálisan értelmezhető. Amennyiben ezt a problémát megoldottuk volna, akkor az ó-romániai területeken a települések (és nem kommunák, városok) közigazgatási határát

tartalmazó alaptérkép (történelmi földmérési okok miatti) hiánya akadályozta volna az etnikai térkép Erdélyről teljes Romániára történő kiterjesztését. Természetesen távolról sem igaz az az állítás, hogy „csak a szerző számára (tehát nekem: Kocsis megj.) fontos etnikai csoportok területi eloszlását mutatja be”. A térképen az 1992-es román népszámlálás során összeírt 10 legjelentősebb (a térképen egyáltalán észlelhető) erdélyi etnikum települési (!) pontosságú eloszlását mutattuk be úgy, hogy a színválasztás vizuálisan a kisebbségeket támogassa. Minél kisebb és szórványosabb volt az adott kisebbség településterülete, annál erőteljesebb szintet kapott. A térképsorozat többi tagjánál is ez volt az alapelv. Sajnálatos módon az is elkerülte a szerző figyelmét, hogy a térkép peremén található sávdiaagramok nem „megyék” (Bezirke) etnikumai „számszerű fejlődését” mutatják be, hanem a legnagyobb városokét (pl. Kolozsvár, Brassó, Temesvár, Nagyvárad). A következő mondatban már a szerző korábban is határtalanul szárnyaló fantáziája kicsúcsosodásának lehetünk tanúi: „Ha ismerjük ezen térkép keletkezésének körülményeit, nevezetesen a magyar panaszt az ún. román falurombolási programmal szemben... csak akkor érthető meg a térkép értelme és célja.” A nevezett térkép szerzőjeként döbbenet próbálom értelmezni a fenti zavaros mondatot, melynek a valósághoz semmi köze sincs. Mindenesetre az a kívülálló számára is világos lehet, hogy nem tiltakozhatunk 1997-ben ezzel a román etnikai adatokat közlétező térképpel az 1989-ben elhunyt Ceaușescu falurombolási kísérletei ellen...

A szerző a kétes sikerű térképelemzése után folytatja a magyar etnopolitika analízisét, melyből – előítéleteinek megfelelően – nem hiányozhatott a román- és szlovákellenes propaganda vádja sem. A kívülállók alapvetően félrevezető módon találja a magyar „státustörvényt”, mintha az – írásának kicsengése alapján – valami magyar revizionista manipuláció, a békés szomszéd országok belügyeibe való durva beavatkozás lenne, melyet csak az EU tud féken tartani. Elhallgatja azt a tényt, hogy mindez csak halvány utánpótlás azoknak a protekcionista intézkedéseknek, státustörvényeknek, melyeket pl. a horvátok, szlovákok, románok, szerbek hoztak saját határaikon túl élő nemzetrészeik számára (HALÁSZ et al. 2004).

Sajnálatos módon félreértelmezi, lebecsüli a Magyar Köztársaság 1993. évi LXXVII. törvényét a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. Abból a tényből, hogy a törvény csupán azokat a kisebbségeket ismeri el hivatalosan, melyek őshonosak (legalább egy évszázada hazánkban élnek), azt a következtetést vonta le, hogy a magyar állam és tekintetben csak hagyományörző, kultúrpolitikát kíván folytatni. Az alapvetően té-

ves következtetés mellett talán szükségtelen felhívni az olvasók figyelmét arra a tényre, hogy kontinensünk más országaiban is az adott állam csak az őshonos nemzeti és etnikai kisebbségeket ismeri el és támogatja, ellentétben a néhány hete, hónapja, éve különböző kontinensekről bevándorolt etnikai csoportokkal szemben. Talán legfeltűnőbb példa szomszédaink közül Szlovénia, ahol a kisebbségek közül csak az őshonos, 6.243 fős magyar és a 2.258 fős olasz közösség rendelkezik kisebbségi jogokkal, az egyenként 30–40 ezres szerb, horvát, bosnyák–muszlim kisebbség nem. Az 1993-as törvény kapcsán röviden megemlíti ugyan a kisebbségi önkormányzatok létét, de nem hangsúlyozza azok európai egységét, kiemelkedő szerepét a kisebbségi etnikai identitás megőrzésében.

A szerző a magyar etnikai térképekkel kapcsolatos vitatható állításainak sorozatára a cigányokkal kapcsolatos utolsó előtti bekezdések teszi fel a koronát. Már az első mondata is egy vaskos tévedés, melyben azt állította, hogy 10 évvel ezelőttig nem szerepeltek a cigányok etnikai térképeken. A valóságban azonban hazánkban született meg – az 1893-ban belügyminiszteri utasításra végrehajtott magyarországi cigányösszeírás adatai alapján – 1895-ben kimondottan a cigányok térbeli eloszlását (járási szinten) bemutató első etnikai térkép (A CZIGÁNYOK... 1895). Ugyanakkor a magyar népszámlálások idején a nemzeti kisebbségekkel együtt összeírták azokat is akik magukat cigány anyanyelvűnek (1880-tól) és/vagy cigány nemzetiségűnek (1941-től) vallották magukat. Ennek megfelelően az országról készült etnikai térképek az ő adataikat is tartalmazták, igaz gyakran az egyebek kategóriájában. 1945-ben szintén Magyarországon jelent meg az az első etnikai térkép is, mely a közép- és délkelet-európai cigányok térbeli eloszlását mutatta be az 1930 körüli népszámlálások adatai alapján (RÓNAI 1945). Még az 1967-es Magyar Nemzeti Atlasz anyanyelvi térképein is szerepelnek a cigányok (1 pont=100 fő) a többi nemzetiséggel együtt (ANYANYELV... 1967). Az 1989-es Magyar Nemzeti Atlaszban a kizárólag a cigányokról szóló térkép pedig – a megyei tanácsok 1984-87 közötti időszakokra vonatkozó szakértői becslései, felmérései alapján – közli az első, települési abszolút és relatív információkat a hazai romákról, e sorok írójának szerkesztésében (KOC SIS 1989c). E sorok írója 1989 után számtalan helyen publikált további térképeket a magyarországi, kárpát-medencei és európai cigányságról (pl. KOC SIS, KOVÁCS 1991, KOC SIS, BOTTLIK 2004, KOC SIS 2007).

Az igaz, hogy a romák mint etnikai csoport politikai emancipálása az 1993-as kisebbségi törvénnyel valósult meg, de már azt megelőzően

is megkülönböztették őket a nemzeti kisebbségektől. 1957-ben létrehozták a Cigányszövetséget, 1985-ben az Országos Cigánytanácsot, 1986-ban a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét. 1990-ben pedig három cigány párt is alakult. A Központi Statisztikai Hivatal pedig 1880 óta önálló anyanyelvi és 1941 óta nemzetiségi kategóriaként tartja őket számon.

Rendkívül sajnálatos, hogy a szerző csupán az 1998-ban megjelent Közép- és Délkelet-Európa térképen (SEBŐK 1998) vette észre először, hogy a magyar etnikai térképészeti ábrázolja a roma népességet is, melynek mellőzöttségét nem kifejezetten tudományos módon azzal magyarázza, hogy: „...a romákat egyszerűen nem szerették és tulajdonképpen nem szeretik ma sem...” A tévedéssorozat következő láncszeme az az állítás, mely szerint Sebők a térképen minden etnikai csoportot anyanyelv szerint ábrázolt volna, a cigányokat viszont nemzetiségi hovatartozás alapján. Az olvasó megnyugodhat, mert az említett térkép szerzője – a minden etnikumra rendelkezésre álló anyanyelvi adatok helyett – egységesen a népszámlálások nemzetiségi adatait használta a térkép szerkesztése során. Az illusztrációnak szánt 10. ábra (az említett térkép kivágatának) aláírása („Romák Magyarországon”) helytelen, mert nem (csak) a cigányokat látjuk a térképen, hanem Magyarország és szomszédsága népességének etnikai összetételét. Ezen ábra szerepeltetésének csak akkor lett volna értelme, ha külön felhívjuk a figyelmet a cigányokat jelölő, apró sárga jelekre, színfoltokra. Ez esetben a helyes cím ily hangozhatott volna: „Romák Magyarországon és szomszédságában (1989–1992)”

A szerzőnek a magyar állammal és a magyarokkal szembeni elfogultságát bizonyítja az a cigányokra vonatkozó feltevése is, hogy „elsősorban az Európai Unió, de más civil szervezetek is támogatják őket”, mellyel a magyar állam romákat segítő (e tekintetben meghatározó jelentőségű) támogatási politikáját veszi semmibe.

A tanulmány utolsó mondata összegzi a szerző fő hipotézisét, az etnopolitika és etnikai térképezés szoros összefonódását, melyet fenti írásunkban igyekeztünk magyar viszonylatban részlegesen cáfolni. Elismerjük, hogy az elmúlt másfél évszázadban voltak olyan időszakok, amikor a magyar állami etnopolitika szívesen vette igénybe az etnikai térképészeti céljai elérése érdekében, de azt határozottan állítjuk (és fent bizonyítottuk), hogy a szerző állításával szemben az etnopolitika nem „központi elme az etnikai térképezésnek”, legfeljebb csak alkalmilag vezethette nemzetpolitikai célkitűzés egyes magyar térképkészítők kezét.

Irodalom

- ANYANYELV 1920 és 1960 (1:2.000.000), – In: Magyarország Nemzeti Atlasza, Budapest: Kartográfiai Vállalat, 1967, 41.p.
- ARDAJ L., HLAVIK Gy. 1988: Adatok, tények a magyarországi nemzetiségekről, – Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- BIHARINÉ D. K. (szerk.) 2000: Magyarok a világban: Kárpát-medence (Magyarország kézikönyvtára). – Budapest: CEBA.
- CSAPLOVICS J. 1829: Ethnographische Karte des Königreich Ungern sammt Croatien, Slavonien, der ungrischen Militärgrenze und der Seeküste nach Lipszky. – In: Csaplovics J.: Gemälde von Ungarn I–II. Pest: Harleben.
1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. 1983. – Budapest: KSH.
- HALÁSZ I, MAJTÉNYI B, SZARKA L. (SZERK.) 2004: Ami összeköt? Státustörvények közel és távol. – Budapest: Gondolat.
- KOC SIS K. 1988: A Kárpát-medencei magyarság határainkon túl. – Földrajztudományok 31: (1–2) 28–36.
- KOC SIS K. 1989a: A népesség megoszlása anyanyelv szerint (1:2.000.000). – In: Magyarország Nemzeti Atlasza, Budapest: Kartográfiai Vállalat, 114.p.
- KOC SIS K. 1989b: A népesség megoszlása nemzetiség szerint (1:2.000.000). – In: Magyarország Nemzeti Atlasza, Budapest: Kartográfiai Vállalat, 114.p.
- KOC SIS K. 1989c: Cigányság. – In: Magyarország Nemzeti Atlasza (1:1.000.000), Budapest: Kartográfiai Vállalat, 115.p.
- KOC SIS K., KOC SISNÉ HODOSI E. 1991: Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében – Budapest: Tankönyvkiadó.
- KOC SIS K., KOVÁCS Z. 1991: A magyarországi cigányság társadalomföldrajza, – In: Utasi Á. – Mészáros Á. (szerk.) Cigány lét, Budapest: MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, pp. 78–105.
- KOC SIS K. 1996: Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. Földrajzi Közlemények 44: (2–3) pp. 167–180.
- KOC SIS K. 1997: Erdély etnikai térképe – Harta etnică a Transilvaniei – Ethnic Map of Transylvania 1992 (1:400.000). – Budapest: MTA Földrajztudományi Kutató Intézet.
- KOC SIS K., BOTTLIK Zs. 2004: Die Romafrage in der Karpato–Pannonischen Region, – Europa Regional. 12. 3. (2004) pp. 132–140.
- KOC SIS K., TÁTRAI P. 2006: Contributions to the history of the Hungarian ethnic mapping, In: Zentai L, Györfly J, Török Zs. (szerk.) Térkép - tudomány: tanulmányok Klinghammer István professzor 65. születésnapja tiszteletére. – Budapest: ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, pp. 241–249.

- KOC SIS K. 2007: Ethnic and religious patterns, – In: Kocsis K. (Ed.) South Eastern Europe in Maps (2nd ed.), Budapest: Geographical Research Institute of H.A.S. pp. 37–64.
- KOC SIS K. 2007: Beiträge zur Geschichte der ungarischen ethnischen Kartographie im Karpatenbecken. – Nova Acta Leopoldina 94: (349) pp. 81–90.
- KOGUTOWICZ K. 1919: Magyarország néprajzi térképe az 1910. évi népszámlálás alapján (1:1.000.000). – Budapest: Magyar Földrajzi Intézet.
- KÖZÉPISKOLAI történelmi atlasz. – Budapest: Cartographia Kft, 2003.
- A CZIGÁNYOK létszáma az összes népességben (1:2.000.000). – In: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. – Magyar Statisztikai Közlemények, Új Folyam IX. Budapest. 1895.
- MOLNÁR E., PAMLÉNYI E., SZÉKELY Gy. (szerk.) 1964: Magyarország története I–II. (1. kiadás) – Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- RÉTHEY F. 1885: A Magyar Szent Korona Országainak Ethnographiai Térképe az 1880. évi népszámlálás adatai alapján (1:1.152.000). – Budapest: Posner Lajos és fia Térképészeti Intézet.
- RÓNAI A. 1945: Közép-Európa atlasz. – Budapest: Államtudományi Intézet. Digitális faksimile újrakiadása: Budapest: Szent István Társulat és a Püski Kiadó, 1993.
- SEBŐK L. 1998: Nationality Map of East Central and Southeast Europe, 1989–1992 (1:2.000.000). München – Budapest, Südost Institut – Teleki László Foundation – Institute for Central European Studies.

Egy XVIII. század végi angol utazó egri tapasztalatai

RÓZSA PÉTER

A XVIII. század – többek között – az utazás százada is volt. Hazánk nem tartozott a „Grand Tour” népszerű úti céljai közé, ezért a kedvtelésből, hivatalból, vagy csupán érdeklődésből Magyarországon tett utazások ránk maradt beszámolóí a kor történetének forrásértékű dokumentumai. Közülük kiemelkedik Robert Townson angol utazó és természettudós *Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793* című könyve (1. ábra).¹ A megjelenését követően két francia (1799, 1803), valamint egy holland (1800) kiadásban is napvilágot látott munka szerzője éles szemű megfigyelő volt, s meglepő tájékozottsággal rendelkezett kora Magyarországnak gazdasági, társadalmi és politikai viszonyairól is. Townson könyvének jelentőségét a magyar kortársak hamar fölismerték, annak ellenére, hogy sem magyar, sem német fordítása nem készült. Ismerte és nagyra értékelte a könyvet Teleki Domokos gróf (1773–1798), Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805), Kazinczy Ferenc (1759–1831), Dessewfy József gróf (1771–1843); aggteleki és szilicei leírására hivatkozott a kortárs Raisz Keresztély (1766–1849); Bartholomaeides László (1745–1825) és Almási Balogh Pál (1794–1864) pedig a vonatkozó rész magyar fordítását is közölte.² A könyv fontos tudománytörténeti értékkel is bír; elég csak az országban elsőként végzett barometrikus magasságméréseire (RÓZSA P. 2004; RÓZSA P. – TAR K. 1999); botanikai és bogártani fajlis-

¹ Rózsa Péter (PhD, habil.) tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Egyetem Ásvány- és Földtani Tanszék, rozsap@puma.unideb.hu. A teljesség igénye nélkül e helyt csupán JESZENSZKY G. (1972), ANTALFFY Gy. (1975), G. GYÓRFFY K. (1991), KISS Á. (1991), KOSÁRY D. (1996), NYILAS I. (1999) és BALASSA I. et al. (1999) vonatkozó munkáit említjük meg.

² Townson könyvének korabeli magyarországi fogadtatásáról lásd HADOBÁS S. (1999) és FEST S. (2000).